

ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛЯ В СПАДЩИНІ С. Й. ГЕССЕНА (1887–1950)

Предметом дослідження автора – концепція професійно-педагогічної підготовки вчителів відомого російського педагога С. Й. Гессена. Велику увагу приділено характеристиці вимог до вчителя, які висуває мислитель. Доведено, що С. Й. Гессен одним з перших в педагогічній думці розглядав умови успішної діяльності вчителя – концептуальне педагогічне мислення. Ідеї цілісного формування особистості вчителя, які обстоював вчений, суголосні парадигмі сучасної системи освіти. Дослідження спадщини С. Й. Гессена дозволило автору статті обґрунтувати умови ефективності професійної підготовки вчителя, які він вважав основоположними.

Ключові слова: професійно-педагогічна підготовка, педагогічне мислення, вчитель, особистість, особистісно-орієнтоване навчання.

Предметом исследования автора – концепция профессионально-педагогической подготовки учителей известного российского педагога С. И. Гессена. Большое внимание уделено характеристике требований к учителям, которые выдвигает мыслитель. Доказано, что С. И. Гессен одним из первых в педагогической мысли рассматривает условия успешной деятельности учителя – концептуальное педагогическое мышление. Идеи целостного формирования личности учителя созвучны парадигме современной системы образования. Исследование наследия С. Й. Гессена позволило автору статьи обосновать условия эффективности профессиональной подготовки учителя, которые он считал основополагающими.

Ключевые слова: профессионально-педагогическая подготовка, педагогическое мышление, учитель, личность, личностно-ориентированное обучение.

The subject of author's investigation is the concept of professional-pedagogical training of teachers of famous Russian teacher S. I. Geissen. Great attention is paid to the characteristics of the requirements for teachers which are said by thinker. It is known that S. I. Geissen the first who considered the conditions of successful activity of a teacher in pedagogical thought-conceptual pedagogical thinking. Ideas integral formation of the individual teacher who defended the scientist, in unison with the paradigm of the modern education

system. Research S. I. Gessen's heritage has allowed the author to justify the conditions of efficiency of vocational teacher training, which he considered fundamental. S. Hessen's ideal teacher in becoming a teacher and humanist, pupil-master, with an active lifestyle, creative teacher who has a set of pedagogical skills, strong-willed and human qualities, which uses a variety of teaching methods, and has its own style of communication and teaching methods.

Key words: *professional pedagogical training, teacher, identity, oriented studying.*

Постановка проблеми. Проблема розробки концепції педагогічної освіти залишається актуальною в сучасній педагогічній теорії та практиці у зв'язку з реформуванням системи освіти в Україні та її інтеграцією в європейський освітній простір на початку XXI століття, що зумовлено всесвітньою глобалізацією, переходом до постінформаційного суспільства.

Одним із шляхів розв'язання цієї проблеми є звернення до досвіду, накопиченого в Україні на різних історичних етапах. Його ґрунтовне вивчення, об'єктивний аналіз, оцінка та творче осмислення сприятимуть впровадженню кращих надбань педагогічної освіти в сучасну теорію та практику, звільнить від заангажованого висвітлення подій, явищ та фактів, позитивно впливатиме на модернізацію змісту професійно-педагогічної підготовки вчителя для української школи. Важливим у цій площині є звернення до спадщини С. Й. Гессена – одного з найбільш яскравих педагогів та філософів першої половини ХХ століття. Відомий вчений, правознавець, публіцист, літературознавець, історик освіти, громадський діяч Російського зарубіжжя, він здійснив неоціненний внесок в розвиток школи та педагогічної думки, філософії освіти. Дослідження спадщини С. Й. Гессена, його поглядів на професійно-педагогічну підготовку вчителів збагатить гуманістичні стратегії освітнього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До кінця ХХ ст. ім'я філософа та педагога залишалось забути. Першим дослідником творчості С. Й. Гессена в Росії став Є. Г. Осовський, який проаналізував основні етапи, життя та педагогічну діяльність вченого. Значний інтерес представляють дослідження Є. І. Пургіної, Є. Є. Седової, В. В. Кузнецової, Н. В. Жуліної. Окремі аспекти філософії вченого висвітлені в працях Г. А. Боголюбова, В. Є. Дерюгі, І. А. Зеткіної, П. Г. Кабанова, Ф. І. Степуна, В. В. Чистякова та ін.

В. Є. Дерюга [3, с. 15] розглядав критичну дидактику С. Й. Гессена як передумову теорії проблемно-розвивального навчання, Є. Є. Седова [5] вважала, що його «критична дидактика» стала рушієм розвитку теорії проблемного навчання в Польщі (В. Оконь).

Теоретичні ідеї щодо розбудови змісту підготовки педагогічних працівників цього вченого й досі залишаються недостатньо вивченими.

Ознайомлення з ними має велике значення для розвитку передової педагогічної науки, оскільки шляхи впровадження зарубіжного досвіду в удосконалення підготовки вчителів є актуальною проблемою сьогодення.

Мета статті – здійснити аналіз концепції педагогічної підготовки вчителів у спадщині С. Й. Гессена.

Виклад основного матеріалу дослідження. Філософ та педагог Сергіуш Йосипович Гессен, представник гуманістичної педагогіки, народився в м. Сиктивкарі. Вчений працював приват-доцентом Петроградського університету з курсу історії педагогіки, викладав логіку, психологію, педагогіку в гімназіях. У 1917–1921 р. – професор, завідувач кафедри філософії і логіки Томського університету. У 1921 р. С. Й. Гессен емігрував до Німеччини, де підготував до видання російською мовою «Основи педагогіки».

З 1923 року в Празі він займав посаду завідувача кафедрою педагогіки Вищого російського педагогічний інституту ім. Я. Коменського й одночасно професора Російського народного університету, викладав у вищих навчальних закладах Варшави, Берліну. У Вищому російському інституті він читав такі курси: «Сучасна школа в різних країнах», «Проблеми організації народної освіти», «Загальна педагогіка та сучасні педагогічні течії», спираючись на викладені ним положення «Основ педагогіки». С. Й. Гессен також брав участь у розробці та створенні нового статуту інституту, організовував екскурсії для студентів та викладачів у гімназії Чехії, заснував педагогічний гурток, проводив активну науково-видавничу діяльність закладу. Пропагуючи педагогічні знання, С. Й. Гессен виступав з публічними лекціями у Російському народному університеті, в Німецькому університеті, Російському філологічному товаристві, в Російському інституті соціальних знань в Парижі, Російському науковому інституті в Берліні, у навчальних закладах Кракова, Риги, Варшави.

У періодичній пресі вчений виступав зі статтями з проблем філософії, соціології, права, виховання, історії освіти. С. Й. Гессен був організатором суспільно-педагогічного руху російської еміграції, видавництва журналу «Російська школа за кордоном» (1923–1931), де він був редактором впродовж всього існування журналу, і «Російська школа» (1934–1940). У журналі «Російська школа за кордоном» вчений опублікував 14 філософсько-педагогічних статей, велику кількість рецензій та оглядів. Він був активним учасником міжнародних конгресів з питань філософії і виховання.

У 1933 році С. Й. Гессен отримав запрошення читати курси в Товаристві вільного виховання і Вільному Польському університеті в Польщі, а в 1934 році він займав посаду завідувача кафедри філософії виховання на педагогічному факультеті. Саме в Варшаві відбулася інтеграція педагогічної концепції вченого з ідеями польських педагогів, що дозволило зробити висновок про заснування С. Й. Гессеном власної

науково-педагогічної школи, до якої входили провідні вчені В. Оконь, А. Валицький, Т. Новацький.

Наукова діяльність цього періоду представлена працями вченого, в яких порушено проблему виховання і структури школи в сучасному демократичному суспільстві: «Про суперечності й єдність виховання. Задачі педагогіки особистості» (1939), «Про поняття й цілі морального виховання» (1936), «Філософія виховання», яку С. Й. Гессен завершив уже до 1937 року і яка загинула разом з архівом під час Варшавського повстання. У 1947 р. педагог завершив одну з найбільш великих праць «Структура й зміст сучасної школи. Огляд загальної дидактики».

На межі ХІХ–ХХ ст. у зв'язку зі зміною освітніх парадигм, яка викликана процесами демократизації та гуманізації в суспільстві та школі, появою новітніх педагогічних течій в педагогіці (експериментальна педагогіка, педагогіка прагматизму та ін.) помітно змінювались вимоги та концепції педагогічної підготовки вчителів. Ці проблеми знайшли втілення і в працях С. Й. Гессена («Основы педагогика. Введение в прикладную философию», «Структура и содержание современной школы», «Глобальная «метода» или глобальное обучение грамоте?», «Лев Толстой как педагог», «Национальное образование», «В защиту педагогика» та ін.).

Одним з перших С. Й. Гессен висуває основну умову діяльності учителя – формування у нього концептуального педагогічного мислення [4, с. 88].

Головне завдання учителя, на думку мислителя, не в тому, щоб надати учням готовий шаблон, а в створенні умов для розвитку дитини як особистості. Учитель в концепції С. Й. Гессена повинен організувати взаємодію, кооперацію як між учнями, так і між собою та учнями, яка сприятиме становленню їх активної життєвої позиції, розкриттю творчого потенціалу. Висловлюючи думку про те, що мета діяльності вчителя у вихованні вільної особистості з розвинутим критичним мисленням, сотворчості вчителя та учнів, формування пізнавального інтересу учня, його науково-дослідницької культури, С. Й. Гессен зауважував: «Завдання учителя – сформулювати особистість учня, його мислення, оскільки знання швидко забуваються, стають застарілими...» [1, с. 238].

За С. Й. Гессеном, керувати навчанням методу можливе за умови особистого прикладу, відгукуючись на всі запитання під час навчання, спонукаючи до самостійного розв'язання проблеми – ось справжнє завдання учителя. А для цього учитель сам повинен застосовувати метод як знаряддя думки. Навіть найкращий підручник не зможе замінити педагога, оскільки метод наукового мислення «шляхом зараження, безпосередньо від людини до людини, шляхом усного переказу, носієм якого є не мертвоє слово, а завжди жива людина» [1, с. 251].

Важливим у діяльності учителя з незалежним мисленням у формуванні світогляду школярів є, на думку С. Й. Гессена, вияв «активної

терпимості», яка пронизана діяльною любов'ю до кожної конкретної особистості. Учитель повинен прагнути уникати «ідеологізації» власного світогляду.

Дослідник критикував А. Біне, який значно применшував роль учителя в контролі та оцінці процесу формування та розвитку особистості, надаючи вирішального значення в цьому процесі тестам.

Висуваючи вимоги врахування інтересів та схильностей учнів, їх індивідуальних особливостей, уваги до розвитку творчого потенціалу особистості, організації освітньо-виховного середовища для вияву учнями творчої активності, формування високоморальної особистості, філософ обстоював у зв'язку з цим необхідність творчого вчителя, який виявляє свою постійну активність.

Урок, на думку філософа, завжди повинен бути творчим актом для учителя, який вільно обирає засоби здійснення впливу з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей. Перехід від уроку до творчості можливий повною мірою лише на 3 ланці освіти, за С. Й. Гессеном, – автономії, у позашкільній освіті, в той час коли учень визначається у життєвому виборі професії та вступає до вищого навчального закладу, займаючись самоосвітою. Саме на цьому етапі освіта відкривається як «безкінечне завдання – життя людини».

С. Й. Гессен ратував за освіту як суперечливий (антиномічний) процес пізнання дійсності, який відбувається за допомогою творчої взаємодії педагога та учня, в якій учитель виступає не як транслятор знань, а як посередник між сферою культурних цінностей та особистістю, як творець умов дослідницької діяльності учнів: «Лише учитель, який мислить в класі, може заразити учнів духом пошуку, поставити його на шлях рішення питань, залучити його до роботи наукової думки людства» [1, с. 254].

Мислитель актуалізував проблему вимог до учителя, оскільки «критичний» підхід у навчанні потребує й іншого педагога – учителя, здатного мислити науково, давати зразки застосування наукового методу, демонструвати нюанси, тонкощі наукового аналізу, «заражати». С. Й. Гессен висував такі вимоги до вчителя: широка освіченість в різних наукових галузях; глибоке знання вікової педагогічної та соціальної психології, педагогіки, вікової фізіології, шкільної гігієни; фундаментальне знання фахових предметів, нових досягнень у відповідній науці; володіння методикою навчання та виховання; любов до професії, до учнів, уміння передати свою захопленість школярам; творче ставлення до діяльності; знання учнів, уміння розуміти їх внутрішній світ; володіння логікою, мовленням, виразними засобами спілкування; постійне поповнення знань та підвищення рівня майстерності.

Підґрунтям авторитету педагога є сформовані в нього знання та вміння, які безпосередньо залежать від його «...внутрішньої чесності,

постійного інтересу до предмета, його глибоких та ґрунтовних знань...» [1, с. 254].

Складність педагогічної діяльності вимагає від учителя оволодіння широким спектром умінь, які творчо використовуються залежно від мети та педагогічних завдань. Саме тому ідеалом учителя у мислителя стає педагог-гуманіст, учитель-майстер, з активною життєвою позицією, творчий педагог, котрий володіє комплексом педагогічних здібностей, вольових та загальнолюдських якостей, який використовує різноманітні методи навчання, а також має власний стиль спілкування та методику викладання. І одним з найважливіших його завдань виступає, на думку вченого, формування в учнів потреби в самовдосконаленні, в самостійному здобутті знань, що так суголосно з сучасною парадигмою освіти. Ознакою цілісної особистості вчителя С. Й. Гессен вважав його здатність до творчості. Пошук унікальної особистісної траєкторії життя, найбільш повне розкриття свого потенціалу, самовираження – основа життя педагогічного працівника. Освіта повинна майбутньому педагогу допомогти пізнати себе, оточуючий світ, щастя власної самореалізації. Всі ланки освіти повинні взяти на себе основну функцію – підвести вчителя до внутрішньо прийняттого, глибоко осмисленого розуміння ним сенсу життя: «І знайти своє місце в цьому безмежному океані життя, тобто набути свого покликання, свою індивідуальну, ніким не зайняту нішу в світі, – це і означає визначити самого себе, стати вільним, розв'язати проблему автономії» [1, с. 326].

С. Й. Гессен поставив досить актуальну в наш час проблему надмірного захоплення освітянами «технологіями освіти», співвідношення технологічного та евристичного підходів в освітньому процесі. Учений здійснив динамічний аналіз основних форм організації освітнього процесу, застосувавши до нього гетерологічний підхід.

Виховна діяльність учителя потребує від нього постійної професійної готовності до самовдосконалення. Для реалізації поставленої мети потрібна розвинена видавнича справа, участь педагогів в курсах підвищення кваліфікації. Також професійно-педагогічна підготовка вчителя повинна включати уміння здійснювати цілісний педагогічний процес у взаємодії з іншими учителями та батьками. Мислитель підкреслював необхідність в учителя справжнього інтересу до предмета: «Першою умовою стимулювання інтересу в учнів є те, щоб вчитель сам цікавився предметом науки» [1, с. 131].

С. Й. Гессен наполягав на організації та функціонуванні нових підходів, спрямованих на вдосконалення підготовки педагогічних кадрів. Ґрунтуючись на концепції цілісного формування особистості фахівця, С. Й. Гессен вважав, що ВНЗ повинен стати закладом, який готує педагога, який здатен підняти освіту та виховання на новий рівень. Мислитель вважав, що університетська освіта для учителів, де наукове дослідження –

основна форма діяльності, прямий шлях до творчості майбутнього педагога. С. Й. Гессен ратував за оволодіння методом наукового дослідження шляхом залучення студента до самостійної наукової роботи.

Професійна підготовка, на думку мислителя, повинна складатися з таких компонентів: загальногуманітарного, загальнокультурного, загальнонаукового та загальнопедагогічного. Метою підготовки учителя тут виступає формування в професійному плані всебічно розвиненої особистості вчителя.

С. Й. Гессен вважав, що результатом професійно-педагогічної підготовки повинна стати педагогічна та логічна культура як її складова, адже розвиток вищої школи не може бути здійснений без усвідомлення ролі культури та освіти, особистісно-творчої самоорганізації викладача та студента.

Педагог, на думку мислителя, повинен володіти широким колом знань, бути «енциклопедистом». Дослідник не применшував значення знання вчителем предмета викладання, підкреслюючи важливість таких предметів, як філософія, етика, естетика, «теорія окремих мистецтв (теорія поезії, живопису, музики та ін.) та окремих відділів теорії господарства (сільське господарство, промисловість, торгівля)» [2, с. 373]. Отже, С. Й. Гессен визначив і предметний, і загальнокультурний блоки педагогічної освіти, які виокремили й сучасні науковці.

Виявляючи свою індивідуальність, учитель не завжди може перебувати на тому високому рівні, якого чекає від нього суспільство. У зв'язку з цим особливо значущою в С. Й. Гессена є проблема психологопедагогічної підготовки майбутніх вчителів, реалізації її найскладніших функцій. Саме тому мислителем було запропоновано створення таких кафедр: «1) педагогічної фізіології, фізичного виховання та шкільної гігієни; 2) педагогічної психології дитини та спеціальної педагогіки; 3) педагогічної соціології та соціальної педагогіки (турбота про дитину); 4) педагогіки в вузькому сенсі слова (як прикладна філософія), дидактики, різних навчальних дисциплін як наукових, так і творчих; 5) історії педагогіки; 6) організації шкільної системи та адміністрування фінансів та шкільної статистики» [2, с. 90]. Загальний мінімум цих дисциплін, за С. Й. Гессеном, є основою для кожного педагога, який повинен мати повну вищу освіту.

С. Й. Гессен розумів підготовку вчителів як цілісну систему формування загальнопедагогічних і спеціальних знань, умінь, навичок: загальнотеоретичну підготовку (психологопедагогічні, методичні та спеціальні знання, уміння, навички), практичну озброєність педагога, здатного творчо використовувати отримані знання на практиці.

Висновки і перспективи. Педагогічна освіта, на думку мислителя, повинна передбачати широку методологічну, педагогічну та методичну підготовку майбутнього вчителя та широке коло знань з усіх галузей знань,

якими може зацікавитися школяр. Дослідник вбачав необхідність та можливість поступового переходу до підготовки вчителя всіх ступенів освіти з вищою освітою.

Обстоюючи концепцію цілісного формування особистості вчителя-спеціаліста, найважливішою умовою діяльності якого є педагогічне мислення, С. Й. Гессен вважав, що процес професійної підготовки учителя буде більш ефективним за таких умов: послідовність, взаємозв'язок довузівської, вузівської та післявузівської етапів професійної підготовки, професійно-педагогічна спрямованість навчально-виховного процесу вишу на роботу студентів, орієнтація педагогічної освіти на особистість учителя, озброєння майбутніх вчителів знаннями їх соціально-професійних функцій, загальнопедагогічними вміннями та навичками, забезпечення професійної компетентності та готовності до педагогічної самоосвіти. Всі ці ідеї суголосні сучасній особистісно-орієнтованій концепції підготовки вчителя.

Стаття не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми, розкриваючи простір для подальших наукових пошуків, зокрема, наукової школи С. Гессена – Т. Новацького та Б. Суходольського.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гессен С. И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию: уч. [для студ. высших уч. зав.] / С. И. Гессен. – М. : Школа-Пресс, 1995. – 448 с.
2. Гессен С. И. Педагогические сочинения / Сост. Е. Г. Осовский, М. В. Богуславский. – Саранск, Типография «Красный октябрь», 2001. – 564 с.
3. Дерюга В. Е. Идеи критической дидактики в философско-педагогическом наследии С. И. Гессена: автореф. дис...на соискание канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Общая педагогика и история педагогики» / В. Е. Дерюга. – Саранск, 1999. – 20 с.
4. Жулина Н. В. Проблемы теории и методики начального образования в педагогическом наследии С. И. Гессена (1887–1950): дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.01 / Наталья Васильевна Жулина. – Нижний Новгород, 2004. – 204 с.
5. Седова Е. Е. Философско-педагогическая концепция С. И. Гессена: Монография [Электронный ресурс]. – Режим доступа до монографії: [http:// bim-bad.ru/biblioteka/article_full](http://bim-bad.ru/biblioteka/article_full).
6. Степун Ф. И. Памяти С. И. Гессена // Новый журнал. – Нью-Йорк, 1951. – № 25. – С. 215–218.